

A kapitalizmus alternatívája a szolidáris osztályviszony

Geröcs Tamással Marikovszky Andrea beszélget

Marikovszky Andrea: Magyarország függő fejlődését és felzárkózását könyvedben* globális történeti perspektívában vizsgálod. Mit tartasz a könyv legfontosabb, újdonságot jelentő felvetésének, ami hozzájárul a jelenkori magyar gazdasági folyamatok eddigi kutatásaihoz?

Geröcs Tamás: Az egyik ilyen paradigmaticus hozzájárulás – legalábbis cél, hogy az legyen –, hogy más módon vizsgálom a rendszerváltást és annak máig ható örökségét. Ugyanis nem 1989-től kezdve, hanem egy hosszabb történelmi folyamatként mutatom be, ráadásul nem a hazai eseményekből rekonstruálom, mintha a magyarországi folyamatok önmagukban állók lennének, hanem szélesebb összefüggésrendszerben, világtörténeti, globális összefüggésekben próbálom újraértelmezni a rendszerváltást. A függőségelméletek módszertani hagyományához kapcsolódom vele, ami nem az én találmányom, viszont Magyarországon nem is jelenik meg a főáramú történetírásban. A célom az volt, hogy a magyar történetet és a világ gazdaság egyenlőtlen fejlődését rész-egész viszonyban, együtt vizsgáljam meg. A rendszerváltás is jól ismert téma. A könyv annyiban újszerű, hogy holisztikus szemléletet használ: a helyi történet így világtörténelmi kontextusban válik érthetővé. A külső világ gazdasági folyamatokat és a belső társadalmi folyamatokat egymás összefüggésében értelmezem.

Marikovszky Andrea: A Helyzet Műhely, aminek tagja vagy, ugyanezt a holisztikus, kritikai álláspontot foglalja el?

* Geröcs Tamás: *Magyarország függő fejlődése. Függőség és felzárkózás globális történeti perspektívában.* Budapest, Napvilág, 2021.

Gerőcs Tamás: Igen, ezt a fajta függőségelméleti, világrendszerelméleti hagyományt képviseljük a Helyzet Műhelyben, valamint az *Eszmélet* és a *Fordulat* folyóiratokban egyaránt. A hazai viszonyok újraértelmezésére használjuk e megközelítésmódot, miközben egy picit az elemzési eszközöket is hozzáalakítjuk e tárgyhoz. A könyvem a Napvilág Kiadó „Helyzet Műhely Könyvek” sorozatának első kötete, a sorozatban a szerzők saját témáik mentén bővítik és közvetítik e közös tudást a közös munka és a nemzetközi együttműködések révén.

Marikovszky Andrea: A hagyomány szót egy kicsit másként értelmezném, akkor is, ha nyilván nagy múltra tekint vissza a világrendszerelméleti megközelítés. Nem helyesebb inkább valami szellemi mozgalomnak nevezni, ami aktuális célkitűzések elérése érdekében tevékeny?

Gerőcs Tamás: Ez visszavezet ahhoz, amit tulajdonképpen a könyv is céloz. A hagyományt nem a lezárt és merev séma értelmében használom, hanem a világtörténeti folyamatok elemzésére szerveződő világszintű szellemi mozgalomként. Ez egyszerre gyökerezik a múltban, figyel a múltra, de azt a jelenből teszi. A múlt tehát a jelenre vonatkoztatva érdekes. A múlt értelmezését a jelen jobb megértésének és a jövő formálásának céljával tesszük. E jelen az, amiben élünk, és amiben keressük a válaszokat a mai társadalmi és politikai kihívásokra.

Marikovszky Andrea: A könyvednek is ebben a folyamatfelfogásban látom a jelentőségét. A fordista felhalmozási rezsimből indulsz ki, és Magyarországot a tőkés világgazdasági integráció részeként látatod, egészen a mai Fidesz–KDNP-kormányok kísérletéig e globális függőségek átalakítására. Mindeközben pedig azt is megértjük, hogy milyen módon működik, és van jelen a mindennapjainkban is a globális függőség. A közbeszédben egy újfajta optimizmus is megjelent, az ellenzék jobb jövőt ígér. A könyved nagyon is felvilágosító abból a szempontból, hogy ne dőljünk be hamis ígéreteknek, ezt elkerülendő, sokkal szélesebb összefüggésekben és függőségi viszonyokban kell látnunk a jelen hazai eseményeit is. Mit gondolsz, mennyiben járul hozzá egy új, paradigmaváltó erőhöz mindaz a tudás, amit a Helyzet Műhelyben felhalmoztok? Nem maradtok egy akadémiai buborékban?

Gerőcs Tamás: A kérdésed tulajdonképpen azt feszegeti, hogy mit tud a Helyzet Műhely tenni ahhoz, hogy segítse – nem a jelenlegi ellenzéki pártpolitikát, hiszen mi nem foglalkozunk pártpolitikával, de – a baloldali mozgalmakat, hiszen e műhelyt is baloldali gondolkodók alkotják. Persze ez egészen odáig vezet, hogy mit értünk baloldal alatt. Egy megnyomorított, félperifériás kapitalista társadalomban élünk, ahol az emberek többsége elszenvédője, valamilyen módon kárvallottja e rezsimnek. Célunk változtatni valamilyen módon e helyzeten, találni egy új irányt, valami mást, mint amiben most élünk. A Helyzet Műhelyben értelmiségiek (egyetemi oktatók, kutatók, doktori tanulmányaikat folytató fiatalok) dolgoznak együtt, mi tehát nem az a társadalmi erő vagyunk, már csak társadalmi helyzetünknel fogva sem, ami a mélyebb társadalmi változás cselekvő alanya lehetne. Ennek az értelmiségi buborékon kívüli társadalmi erőnek kell lennie. Az értelmiségiek persze rengeteget segíthetnek a kérdések feltevésében, a tájékozódásban, hogy hogyan lehet minél szélesebb összefüggésben megérteni magunkat és a lehetőségeinket. Rá tudunk mutatni például arra, hogy nem minden múlik egy-egy kormányváltáson, nem mondható, hogy minden rossz abból fakad, hogy éppen milyen kormány van hatalmon. A mi dolgunk mind többekkel meglátatni, hogy egy sokkal tágasabb történet részei vagyunk mindnyájan. Abban tudunk segíteni, hogy sokkal szélesebb összefüggésekben tudjanak gondolkodni az emberek, és ebből kiindulva a társadalmi elégedetlenség felszabadító erőként tudja magát kifejezni. Ma a rendszer kárvallottjai jellemzően inkább jobbra tolódnak. Mondhatom azt is, hogy egy fasizálódási hullámnak vagyunk a szemtanúi. De ez sem magyar sajátosság, ez is egy globális történet részeként zajlik nálunk is. Ennek azonban az is oka, hogy hiányzik az a nyelvezet és az a gondolkodásmód, ami segíthetné e felszabadító erő létrejöttét és megerősödését. Célunk úgy tenni fel a kérdéseket, és úgy fogalmazni újra a problémákat, hogy a társadalmi feszültségek, amelyek a kapitalista kizsákmányolásból származnak, felszabadító erővé tudjanak válni, ne pedig egy elnyomó, ellenforradalmi vagy fasizálódó erővé. E könyvsorozatnak is ez a célja: közérthetően mondják el azt, amit akadémiai keretek között gondoltunk át. Ezek tehát egyszerre ismeretterjesztő és tudományszerűsítő szakkivadványok, amelyeket a szakkollégiumokban és az egyetemi képzésben is jól lehet használni.

Marikovszky Andrea: Ez azonban még mindig az az értelmiség, amibe ti is beletartoztok...

Geröcs Tamás: Igen, a népi kollégiumok vagy népfőiskolák, egy szélesebben vett társadalom (ön)képzését lehetővé tevő oktatási intézményrendszer ma teljesen hiányzik. Ilyen értelemben nagyon is jogos az a kritika, hogy végső soron egyetlen értelmiségi buborékban élünk, és nagy kérdés, hogyan lehet ebből kitörni. Egy NÉKOSZ-hoz hasonló népi mozgalomra lenne szükség, amit tulajdonképpen mi is életre tudunk hívni, ha kifelé kezdünk beszélni a buborékból. Van erre két jó példa is: *A Közélet Iskolája* és a *Szolidáris Gazdasági Központ*, valamint a körülöttük szerveződő szövetkezeti mozgalom. Van sok izgalmas kezdeményezés, ezeket kell összefognunk, hogy ne záródjanak helyi értelmiségi buborékokba. Ahogy Gramsci mondta, „az akarat optimizmusa és az intellektus pesszimizmusa” egyszerre van jelen a köreinkben.

Marikovszky Andrea: Ha már pesszimizmus... A könyved bevezetőjében említéd többek között Bibó István elképzelését a háború utáni állapotokról és a „zsákutcás magyar történelemről”. Visszatérve a hagyományra, vannak magyar kutatók, akik e hagyományba sorolhatók? Bibó zsákutczára vonatkozó gondolata és a függő fejlődés elmélete párhuzamba hozható egymással?

Geröcs Tamás: Igen, a függő fejlődés elméleti hagyományának van magyar vonatkozása, Polányi Károly például nagyon fontos hivatkozás számunkra. Bibó is sok szempontból ide sorolható, bár a zsákutca fogalmán szerintem nem ezt értette. Azzal kezdem, hogy mit értünk függő fejlődésen – ez a könyvemnek is az egyik lényeges kérdése. Egy válság sújtotta kapitalista világrendszerben élünk, Magyarország ebben egy félperifériás ország, meghatározó csoportjai állandóan a felzárkózás vágyától fűtve gondolkodnak, a Nyugat felé tekintenek, oda kívánnak felzárkózni, mindenki azt szeretné, ha Magyarország Ausztriává válhatna, ám ez sosem sikerül. Az a kérdés, hogy honnan ered ez a felzárkózni akarás, honnan jön ez a vágyakozás. Mi azt gondoljuk, hogy ez egy ideológia, a felzárkózásnak él egy nagyon erős mítosza, ami nagyon jellemző a félperifériára és a perifériára, így a magyar történeti gondolkodásra is. Ez az állandó felzárkózási kényszer majdnem úgy működik, mint egy komplexus. E mítosz tulajdonképpen egy mozgósító szellemi termék, ami kudarcot okozó válságos időszakban ki is ábrándít embereket. A könyvben nem írok arról, hogy milyen a modernizáció és felzárkózás ideológiai története, helyette azt vizsgálom, hogy mit jelent egy ilyen félperifériás függés

politikai gazdaságtani szempontból, ez történetileg hogyan változott (vagy nem változott). Mindez azonban elválaszthatatlan a felzárkózás paradigmájától. Nagyjából az derül ki, hogy kormányok jönnek-mennek, sokféle intézmény változott meg az elmúlt 50–100 évben, a gazdaság függőségi viszonyai azonban ehhez képest nagyjából változatlanok. Ugyanott vagyunk, a félperiférián, mint akár a hetvenes években voltunk. Egyes mutatókat persze mindig ki lehet ragadni az eredeti összefüggéseikből, és ezekre hivatkozva mindig elmondható, hogy itt és ekkor jobb volt, ott és akkor pedig rosszabb, de e függőség alapvetően állandóan fennáll. Bibó zsákutcája valahol ugyanezt jelenti. Én azonban azért nem szeretem a zsákutcás jelzőt, mert az már a végállapotra, egyfajta befejezettségre utal, pedig ez esetben egy állandóan újratermelődő folyamatról van szó. Ezért azt gondolom, hogy ez nem egy zsákutca, hanem egy függő viszonyrendszer, ami különösen a kapitalista félperifériára jellemző, formáját tekintve állandóan változik, miközben a lényeges karakterjegyei mindvégig megmaradnak.

Marikovszky Andrea: A kilépés e félperiférikus helyzetből akkor csak a kapitalizmus megváltozásával vagy megszűnésével együtt lehetséges?

Geröcs Tamás: Máshogyan fogalmaznám meg, de valahol ez a lényeg, igen. Le akartam számolni a felzárkózás mítoszával, mert ezzel az illúzióval csak félrevezetik, becsapják az embereket. Meg akartam mutatni, hogy az elvárás, hogy mi is a Nyugat része leszünk, egy mítosz. Ez az ellenzékéről is szól, amelyik azt hirdeti, hogy ha leváltjuk a Fideszt, akkor majd visszaáll a centrumországokra jellemző demokrácia, vagy, ahogy a rendszerváltás idején hallottuk, ha megtörténik a rendszerváltás, akkor Magyarország 10 éven belül Ausztriává válik. Valahogyan azonban mégsem így lett. Ezek mind mítoszok. Bírálom őket, és úgy próbálok velük leszámolni, hogy visszahelyezem szélesebb összefüggéseibe, hogy onnan tudjuk újraértelmezni ezt is. Ahogy te fogalmaztál, talán éles állítás, de igaz: ehhez a kapitalista rendszeren belül is végbe kell mennie egy nagy változásnak, ehhez át kell alakulnia a munkamegosztás szerkezetének is. Ausztria részben azért olyan gazdag, mert évszázadokon keresztül kizsákmányolta a mi régióinkat. A sikeres felzárkózás példaként Dél-Koreát szokták említeni. Megvan ennek is a története, amit a maga összefüggésében lehet megérteni, nevezetesen, hogy nem Dél-Korea zárkózott fel, hanem

volt egy olyan nagy nemzetközi átrendeződés a második világháború után, ami Dél-Koreát is érintette. Dél-Korea iparosodásának feltétele az volt, hogy egy nagyon durva katonai és ipari diktatúra keretében megrendszabályozták a munkásokat. A felzárkózás szükségképpen fokozódó kizsákmányolással jár. A felzárkózás a legnyilvánvalóbb, tankönyvi értelemben (hogyan váltak a nyugati országok gazdag centrumországokká) is úgy történt, hogy ezek évszázadokon keresztül kizsákmányolták a világ nagy részét. Ez a gyarmatosítás több évszázados története. Anélkül, hogy belemennék a történeti részletekbe, hangsúlyozom: a modernizációnak mindig megvan a maga ára, amit sokak megfizetnek, és mindig van ökológiai következménye is. A kapitalizmus nem csak humán intézményekből áll, a hatása az ökológiai rendszerekben is megjelenik, még hozzá elég ijesztő formában. Ha baloldaliként tesszük fel e kérdést, akkor a cél nem a felzárkózás, nem az hogy egy *ilyen rendszeren belül* mi legyünk Ausztria, hanem az, hogy egy fenntartható és mindenki számára élhető, kiegyensúlyozott világot teremtsünk.

Marikovszky Andrea: Térjünk ki a harmadikutas elképzelésekre, amikről szintén olvashatunk a könyv bevezetőjében. Tulajdonképpen Márki-Zay Péter előválasztási sikere is a függetlenség imázsának tudható be. Mit gondolsz, lehetséges „független” gazdasági fejlődés a posztszocialista országokban, vagy a tőkefüggő versenyállam formája meghaladhatatlan?

Gerőcs Tamás: Az a gondolat, hogy közép-európai, illetve a magyar fejlődés kivételes, mi saját úton járunk (egy harmadik úton), nos ez a különutasság hagyományába ágyazódik, és messzire nyúlik vissza. Jelen volt Németh Lászlónál, a korai Erdei Ferencnél is. A Hajnal Istvánra, illetve Bibóra építő Szűcs Jenő Európa három történelmi régiójáról szóló elképzelése szerint Közép-Európa sajátosan fejlődik. Ez egy olyan esszencializáló gondolatkör, ami szereti magát kulturális alapon megkülönböztetni mind a Kelettől, mind a Nyugattól, mind a centrumtól, mind a perifériától. Távolabbról, egy holisztikusabb megközelítésből nézve mindez másként jelenik meg. A harmadikutas elképzelésekkel vitatkoznék, mert kiemelik az eredeti összefüggéseikből a társadalmi folyamatokat azzal, hogy egy önmagában vett fejlődési irányról beszélnek – legyen az éppen nemzeti vagy régiós fejlődési irány. Én ezt félperiférikus függő fejlődési mintának hívom, mert amiről a harmadikutasok azt gondolják, hogy egy sajátos

különút, az valójában része a rendszer egészének. Éppen e kapocsra és összefüggésre hívom fel a figyelmet a könyvemben. Persze azért gondolják úgy, hogy valami saját fejlődési útról van szó, mert az nem illik bele az általuk ismert, a világban létezők közül a számukra elérhető és hozzáférhető mintákba. Való igaz, az Erdei-féle kettős társadalomszerkezet Magyarországon nem úgy nézett ki, mint amilyenek Nyugaton kinézett. Mindig valami mást láttak az itteniben, de valójában ez nem volt független a globális rendszertől. Ilyen értelemben én nem hiszek a harmadikutas gondolatban. Ahogy a Helyzet Műhely könyvajánlójában megfogalmazzuk, nem gondoljuk azt, hogy Magyarország egy torzszülött a nyugati liberális mintához képest, de azt sem, hogy egy *Sonderwegen* haladna, azaz különutas lenne. Az itteni viszonyok a kapitalista fejlődés szerves részeként alakultak ki, és ma is illeszkednek a nagyobb, globális társadalmi összefüggések közé. Persze vizsgálható, hogy milyen ez a félperiféria, milyen társadalmi mintázatok alakulnak és termelődnek újra, milyen intézmények működnek itt, mi az, ami más és eltérő. Az Orbán-rezsim is a *Sonderweg* ideológiára épít: nem kifejezetten harmadikutas, de a nemzeti út elképzelésére hivatkozik. Ezzel vitatkoznak a liberálisok, akik szerint az Orbán-rezsim egy „torzszülött”, emiatt Orbánt és a NER-t hibás változatnak tekintik. Szerintük már majdnem jó úton jártunk, de mint valami sorscsapás, hiba csúszott a rendszerbe, és ezért mégsem sikerült a felzárkózás. Ezzel én vitatkozom, és úgy tekintek a NER-re, hogy az a kapitalizmus félperifériás változatának egy kikristályosodott formája. Nem hiba, a kapitalista rendszer működéséből egyenesen adódik: valahogy így néz ki a tőkés társadalom és az állam a félperiférián. Ez egy teljesen valós, reális kapitalizmus. Hogy összehasonlításokhoz pillanatképeket adjak, a könyvben tárgyalom például Latin-Amerikát, a Kelet-Európa-hoz oly sok szempontból hasonlító félperifériaként. Nagyon hasonló ciklusokban mozgunk, sok szempontból hasonlóan működik az állam, nagyon hasonlók a társadalmi ellentétek, persze teljesen mások az etnikai, nyelvi, kulturális hagyományok, de a politikai, gazdasági, strukturális elemzés szerint meglepően hasonló folyamatok zajlanak. Egy másik ilyen összehasonlítás a magyar államszocialista időszakra vonatkozik, a korai importhelyettesítő iparosításra, a hatvanas–hetvenes évekre. Ott látszik, hogy az államszocializmus sem volt a kapitalista világgazdaságtól független, szocialista rezsim, hanem valójában a globális kapitalizmus alkotórészeként alakult ki és működött. Az is egy félperifériás fejlődési modell volt, csak szocialista ideológiai paradigmába volt becsomagolva: egy félperifériás

államszocialista kísérlet volt a tőkés vilárendszeren belül. Az állam intézményei mások voltak, de nem volt szocializmus a szó szélesesen vett, társadalmi értelmében, például mert rejtve fennmaradtak benne az osztályviszonyok is. Ennek illusztrálására hozom be ezt az összehasonlítást, mert már ebben a korszakban is látható, hogy egy sor tekintetben nagyon hasonlóan alakult a félperiféria más országaihoz, például Latin-Amerikában, vagy Dél-Ázsiában. Abból a szempontból, hogy hogyan néz ki egy félperifériás fejlődés az intézmények vagy a gazdasági folyamatok felől nézve, inkább másodlagos kérdés, hogy szocialista vagy nem szocialista ideológiáról van-e éppen szó. Mert mindenütt nagyon hasonló modernizációs, a felzárkózást célzó kísérlet uralkodott abban a korszakban, és maga a félperifériás függés is hasonló körülmények között alakult.

Marikovszky Andrea: Külön lehet választani a modernizációt és a felzárkózást?

Gerőcs Tamás: Modernizáció kapitalista modernizációt értek, aminek különböző változatai vannak. Az importhelyettesítő iparosítás egy modernizációs kísérlet volt. A NER is ilyen iparosító, protekcionista gazdaságpolitikát képvisel, amihez egy modernizációs paradigma is társul. Szemben a kilencvenes évek neoliberais korszakával, amiben a nyitás volt hangsúlyos, ez szintén egy modernizációs paradigma. A felzárkózás tehát egy olyan modernizációs paradigma, amit minden korban máshogy értenek, és más eszközökkel akarják elérni. Tőkés modernizáció volta abból látható, hogy nagyon ellentmondásos folyamat, mindig van árnyoldala, valaki(k) jól jár(nak) vele, míg más(ok) rosszul. Általában egy szűk elit jár jól, a nagy többség pedig rosszul. Ha így tekintünk a felzárkózásra és a modernizációra, akkor fel kell tenni a kérdést: „kinek a felzárkózása?” A NER-en belüli diskurzusokban is megjelenik egyfajta üdvtan. A NER kegyeltjei körében ott az optimizmus, és ezen most nemcsak a házi, udvari oligarchákat értem, hanem egy szélesebb, felső középosztályt, ahová a NER folyamatosan becsatornázza a pénzt. Az ő élethelyzetükből nézve elmondható, hogy zajlik egyfajta felzárkózás, mert ők valóban úgy élnek, mint az osztrák középosztálybeliek. Ausztriába is járnak üdülni, akár nyaralóik, vállalkozásaik is vannak ott. Egy ilyen, a NER által megtámogatott felső középosztálybeli felől nézve hihető is lenne a felzárkózás paradigmája, csak hát ez egy nagyon-nagyon szűk része a társadalom egészének. Az ő felzárkózásuknak az árát mi fizetjük meg, a társadalom többi ré-

sze. Tehát a „kinek, minek a felzárkózása, és milyen áron?” – ez az igazi kérdés. Erre nem világít rá ez a modernizációs paradigma, mert nem mutatja meg a társadalmi folyamatokban rejlő ellentmondásokat.

Marikovszky Andrea: A világrendszer-elméletben rendkívül izgalmas a válságfelfogás és a ciklikusság megjelenítése. Mit érthetünk tulajdonképpen fejlődésen, ha elolvassuk a könyvedet?

Gerőcs Tamás: Gyakran használjuk a dichotómiát, ami szerint a fejlődés ellentétpárja az elmaradottság. Ha ezt Kelet-Európában vizsgáljuk meg, akkor e prizmán keresztül általában az elmaradottság okait keresik. Ez egy nagy történetírói hagyomány, az orosz szakirodalomban éppúgy, ahogy a magyarban. Azt keresik, hogy miért maradt el vagy maradt le a fejlődés. A fő állítás – megint csak ebből a holisztikus megközelítésből – az, hogy az elmaradottság oka nem az, hogy az az ország vagy térség kimaradt volna a fejlődésből, hanem pont a fordítottja: részvételéből következik. A modernizáció tehát nem egyirányú és egyöntetű folyamat, hanem kifejezetten ellentmondásos. Az árnyoldalát mi elmaradottsággént érzékeljük. Ugyanis a félperiférikus ország is megfizeti annak az árát, hogy a centrum fejlődik. Még akkor is, ha bizonyos dolgok itt jobban hasznosulnak, mint például a periférián, egy gyarmati vagy egy volt gyarmati térségben. De egy sor költséget akkor is mi fizetünk meg. Millió példát lehetne hozni, akár az autóipart, a szennyezést, a munka kizsákmányolását... E modernizáció egyre ellentmondásosabb, egyre durvább, egyre polarizáltabb helyzeteket idéz elő. Lehetne a fejlődésnek más értelmet is adni, ha nem tőkés fejlődésről lenne szó. Jelenthetné azt, hogy egy fenntartható, mindenki számára kielégítő állapotot hozunk létre. E globálisan és történetileg is beágyazott társadalmi viszonyrendszerben azonban, amit kapitalizmusnak hívunk, ez nem lehetséges. Visszatérve arra, amit korábban kérdeztél: ahhoz, hogy egy alternatív fejlődés kibontakozhasson, másfajta társadalmi rendszer kell, ez valóban nem fog menni a kapitalizmuson belül. A tőke rendszerében ezek az ellentmondások folyamatosan mélyülnek és újratermelődnék.

Marikovszky Andrea: A kapitalizmus zöldítése nem járható út?

Gerőcs Tamás: A kapitalizmus hasznélvezői nem beszélnek a kapitalizmusról. Az elit azonban rákényszerül arra, hogy adjon valamilyen

választ az ökológiai katasztrófára, amit maga a rendszer működése idéz elő. Nem fogja ezt beismerni, mert így saját privilégiumait kellene feladnia. Ezt nagyon okosan úgy kezelik, mintha az általuk meg nem nevezett kapitalizmus okozta problémákért az egész emberiség tehetne, az emberiség egésze okozná őket. Marx éppen azért bírálta a politikai gazdaságtan klasszikusait, mert úgy írnak, mintha a kapitalizmus azonos lenne a mindenkori társadalmi valósággal, és nem látják, hogy ez valójában az osztálykonfliktusok történeti folyamata. Tehát azt gondolják, hogy van egyrészt az emberiség, így egyben, egyetemesen, mindenki, és van másrészt a természet, így egyben, egyetemesen, és a probléma abból adódik, hogy nem kiegyensúlyozott a viszony e kettő között. De majd a zöld piacgazdasággal kiegyensúlyozottá teszik! Ezzel persze nemcsak az a probléma, hogy ismeretelméletileg hibás, azaz ez egy félreértés, hanem az is, hogy politikailag ez egy káros, reakciós viszony, mert még csak nem is azt célozza, hogy az emberiség egyensúlyba kerüljön a természeti környezettel, hanem azt, hogy a kapitalizmus fennmaradjon.

Marikovszky Andrea: Green New Deal?

Gerőcs Tamás: Éppen ezért a Green New Deal egy humbug. Az uralkodó osztály arra kényszerül, hogy kezdjen valamit a klímakatasztrófával. Végül is az a válasza, hogy a kapitalizmus majd segít, a piac majd megoldja, árusítsuk csak ki a környezetet még jobban, a környezetvédelem is legyen egy áruforma! Mintha az lenne a baj, hogy az még nem öltött áruformát! Tehát én nagyon pesszimista vagyok ezzel kapcsolatban, mert nem oldja meg, csak másutt termeli újra a problémát. A probléma gyökere az, hogy társadalmi viszonyaink és az ökológiai viszonyok összefüggnek, az ökológiai katasztrófát sem lehet anélkül elkerülni, hogy a társadalmi viszonyainkat ne alakítanánk át. Ilyen értelemben a kapitalizmus válságával mélyülni fog az ökológiai válság, mert a két dolog egy töről fakad, a nem lehet őket szétválasztani. Ilyen értelemben a környezetvédelem piacosítása nem vezet sehová. A könyvben megjelenik, hogy a félperiféria felzárkózó, modernizációs paradigmája az iparosítás. Az ipar viszonya az ökológiai rendszerekhez meghatározó. A járműgyártás viszonya, a vegyiparé, a nukleáris energiáé, és így tovább... Ha megnézzük, melyek azok az ágazatok, amelyek Magyarországon terjeszkednek, és a magyar munkaerőt felszívják, akkor azt látjuk, hogy ezek jellegzetesen a nagyon nagy szennyezők. Egy ilyen kritika is megfogalmazható a

Green New Deallel szemben, hogy ha Amerikában, Németországban kizöldítik a gazdaságot, úgy, hogy a szennyezőket áttelepítik máshova, például hozzánk, akkor nekünk mit jelent a Green New Deal. Ha a német környezetvédő bezáratja az atomerőművet, de cserébe felépítik újra Lengyelországban, és visszaimportálják az energiát, akkor a környezetvédelmük megáll a német–lengyel határon? Akkor az Lengyelországban már nem érvényes?

Marikovszky Andrea: Vagy hozzánk szállítják és rakják le a német atomhulladékokat, azokból az atomreaktorokból, amiket olcsó magyar munkaerővel szereltetnek szét...

Gerőcs Tamás: Igen, annyi történik, hogy a költségeket, az externáliákat, a hulladékokat áttolják másra, áthelyezik a félperifériára, a perifériára. Amíg Németországban atomstop van, addig Lengyelországtól Romániáig egész Kelet-Európa atomerőművet épít. Ez a kettő nem független egymástól, az energiagazdálkodás költségeit itt áttolták ránk, és nem is kis költségeket, mert hitelből építhetünk, amit aztán fizethetünk is vissza. A kapitalizmusban máshol van a haszon, mint ahol a költség, és innentől kezdve ez mindig egy osztályviszony lesz. Ebből is látszik, hogy ez a társadalmi rendszer egyúttal egy ökológiai rendszer is, ami mindig felvet osztálykérdéseket: kiknél csapódik le a haszon? És kiknél a költség? Ha tetszik, az ökológiai válság is visszavezethető osztályellentétekre és az abból következő társadalmi viszonyokra. Ha csak ezek felől nézzük, hogy mi történik Magyarországon, meg kell állapítanunk, hogy a problémák nálunk elég durván csapódnak le. Ez nem rendszerhiba, hanem maga a rendszer. A kapitalizmus logikájából egyenesen következik, hogy a jelenlegi, modernizáló magyar kormányzat az iparosítást újra zászlajára tűzte. A német autóipar egyik fő lobbistája a legérzékenyebbek egyike. Még a legalapvetőbb Európai Unió zöld elvekre is magasról tesz. Pontosan azért, mert egy iparlobbit képvisel Brüsszelben.

Marikovszky Andrea: A Covid-19 okozta járványhelyzet a felszínre hozta, hogy az emberek jobban bíznak az állam válságkezelésében, erősödik a gondoskodó, jó állam képzeete. Baloldali gondolkodóként hogyan látod az állam szerepvállalását és lehetőségeit? Milyen az „ideális állam”? Van ilyen? Vajon a posztideológia korszakában segíthet még maga az állam a kapitalizmuson túli világ felé terelni a folyamatokat?

Gerőcs Tamás: Ezek nagyon nehéz kérdések. A könyvben az egyik céloom az volt, hogy definiáljam, mit értek az állam alatt. Itt rajzolódik ki leginkább ez a holisztikus megközelítés. Meghatározásom szerint az állam egy közvetítő, cselekvőképessége e közvetítésből származik, de eközben maga is függő helyzetben van. Nem mindenható és nem is független szereplő, de nem is csak végrehajtó eszköz. Közvetít a világgazdaság viszonyai és a helyi viszonyok között. Azaz nem független a nemzetközi környezetétől, beágyazódik a globális kapitalizmus viszonyai közé, de nem független a helyi társadalmi viszonyoktól sem, a helyi osztálykonfliktusok és szövetségek is az államban fejeződnek ki, az államban kapcsolódnak össze. Még ha úgy is tűnik a mai Magyarországon, mintha csak egyetlen részérdeket képviselne, valójában ez nem igaz, összetett érdekviszonyok között kell közvetítenie. Ezt hívom úgy – ennek is megvan a maga hagyománya, nem én találtam ki –, hogy az állam viszonylag független, azaz relatív autonómiája van. Érdekelletétekről, egy helyen megjelenő, de valójában globális és lokális eredetű konfliktushelyzetről van szó. Az állam a globális kizsákmányolás ellentmondásainak helyi megjelenésében közvetít az ellenérdekelt felek között. Ezt nem önzetlenül teszi: e kapitalista állam a félperiférián szintén újratermeli a globális érdekellentéteket, például a német ipari érdekek és a magyar munkavállalók érdekei között, ezzel pedig egy érdekhierarchiát is létrehoz. Valakiét jobban képviseli, másokét pedig nem képviseli. A kapitalista állam tőkés érdekellentétek között közvetít, miközben a szélesebben vett, nem tőkés, bérből élő vagy éppen a bérmunkából is kiszorult csoportokat valamilyen eszközzel bevonja vagy éppen kiszorítja. Ez Antonio Gramsci nézeteiből származó megközelítés, ahogy azt jelzem is a könyvben, Gramsci hegemoniaelméletéhez vezet vissza. Az állam létrehoz és fenntart egy elnyomó megegyezést, ehhez különféle formájú erőszakot is alkalmaz arra, kenyérrel és korbáccsal tartja fent a hegemoniáját. Az erőszak alatt nemcsak fizikai erőszakot kell érteni, hanem ideológiai uralmat is. Az állam egyszerre egy egyetemes emberi intézmény, de az adott formája történelmileg konkrét, tehát nem egy történelmietlen intézmény. Jelenleg egy félperiférikus, kapitalista állam hegemoniájának fokozódó válságában élünk, ami sajátos helyzet. Ideális állam? Nos, ez a mainál ideálisabb környezetben jelenik majd meg. Lehetséges-e egy jobb állam a jelenlegi kapitalista válságban a félperiférián? Valószínűleg nem lehet sokkal jobb. Nem az államon kérem számon a kapitalizmust, hanem azt mondom, hogy ez egy kapitalista állam, mert kapitalizmusban élünk,

és ez a két dolog nem szálazható szét. Az ideális állam gondolata az utópiák, az alternatívák elgondolása felé visz. Csak ha sikerül egy másik társadalmi viszonyrendszert kialakítani globálisan – amit nem lehet csak helyben, nincs ilyen típusú harmadikutas vágyakozásom –, akkor lesz az állam kevésbé elnyomó.

Marikovszky Andrea: Kormányváltás esetén azért ideálisabb államra számíthatunk?

Gerőcs Tamás: Ha kicsit is kilépünk a buborékból és körbenézünk, azt látjuk, hogy apátia, nyomor és borzalmas állapotok uralkodnak. Magyarország jelenlegi feltételei nem jók, és nem látható, hogy radikálisan meg tudná változtatni a helyzetét a globális munkamegosztáson belül. Ilyen értelemben nekem nincsenek nagy elvárásaim a kormányváltással kapcsolatban, mert még csak nem is ígér rendszerváltást. Nyilván ez nem is lenne lehetséges, és nem is kérem rajta számon, csak azt gondolom, hogy a jelenlegihez hasonló feltételek között tud jönni egy új kormány is, persze egy másik ideológiai konstrukcióval. Azon problémákon, amik ma meghatározzák a társadalmi ellentéteket, azonban nem fog tudni sokat változtatni. Ilyen értelemben a kormányzat maga is e függőségi hálóban mozog. Lehetnek hangsúlyeltolódások, másképpen fogja beindítani újra a hegemonia-építést, de az is tőkés lesz, és újra fogja termelni társadalmi, gazdasági és ökológiai ellentmondásait. Mások lesznek a kedvezményezett csoportok, mások lesznek a kárvallottak, de az állam alapvető funkciója változatlan marad a kormányváltás után is. És ez egészen addig így lesz, amíg ilyen társadalmi viszonyok között közvetít az állam. A hangsúlyeltolódások jelentőségét alábecsülni sem akarom, nagyon sok ember mindennapjait könnyebbé teszi, ha lesz kormányváltás. A jelenlegi ideológiai és közpolitikai keretek hátborzongatóak. Egy új kormány szimpatikusabb, nem ennyire elnyomó ideológia mentén tudja ellátni közvetítő szerepét, ennyi optimizmus és várakozás azért bennem is van. Az alapvető ellentmondást azonban nem tudja feloldani azáltal, hogy mondjuk nem támadja majd ilyen agresszíven a kisebbségi vagy bevándorló csoportokat, és ennél lágyabb, liberális ideológiát fognak bevezetni.

Marikovszky Andrea: A magyar gazdaságpolitika történetét rendkívül részletesen mutatod be a fordizmustól indulva, a köztulajdon és a magántulajdon, illetve a tervutasításos gazdaság és a szabadpiac

konfliktusán keresztül. Vajon a baloldalnak a szabadpiac és a magántulajdon ellenében kell meghatározni a gazdaságpolitikai irányt? Lehet fekete-fehéren látni a rendszer e vonatkozását?

Gerőcs Tamás: Az állam közvetítő szerepét a könyvben a tulajdon szabályozásán keresztül vizsgálom. A tulajdonosok, a tőkészek között lát el szabályozó feladatokat közvetítőként az állam. Így lesz a könyv egyik központi problémája a tulajdon. A tulajdonnak van egy technikai felfogása. A törvénybe foglalt tulajdonjogra majdhogynem úgy gondolunk, mint egyfajta technológiára. Én ennek szociológiájára összpontosítok, úgy tekintek rá én is, mint amin keresztül kifejeződnek a társadalmi viszonyok. A könyv arról is szól, hogy hogyan alakult ki a magántulajdon Magyarországon, mi ennek a története, milyen osztályok és csoportok közötti viszonyt szabályoz az állam a tulajdon szabályozásán keresztül. A magántulajdonnal nem önmagában, nem technológiaként van baj, hanem hogy azon keresztül fejeződnek ki a tőkés osztályviszonyok. Az állam is a tulajdont használja föl a kizsákmányolásra. Tehát nem a tulajdon hozza létre e viszonyokat, és nem a tulajdontól független viszonyok hozzák létre a tulajdont, hanem ezek egymással kölcsönösen meghatározott formában fejlődnek, ahogy azt *A német ideológiában* Marx és Engels nagyon szépen kifejtette.

Marikovszky Andrea: Hogyan értelmezhetjük a NER államosító politikáját?

Gerőcs Tamás: A NER tőkés hegemoniát épít, ennek egyik fontos eszköze az államosítás. A tőke tehát nemcsak magántulajdon formájában tud megjelenni, bár történetileg a kapitalizmus ezen keresztül fejeződött ki Nyugaton, hanem az állami tulajdonon keresztül is, utóbbi egyébként jellemzőbb a félperiférián, mint ahogy az államszocializmusban történt. Az államszocializmusra részben azért nem tekintek szocializmusként, mert az állami tulajdonban megjelenő úgynevezett „tulajdonvákuumon” keresztül (e fogalom Böröcz Józseftől származik) tőkés társadalmi viszonyok, majdhogynem magántulajdonjogok fejeződtek ki. Mi arról beszélünk, hogy nem államosítani kell a magántulajdont, hanem társadalmiasítani. Ez mit jelent? Azt, hogy társadalmi ellenőrzés alá kell vonni, és másfajta társadalmi viszonyoknak kell kifejeződnie a tulajdonformában. Maga az állam szükséges, de nem elégséges feltétele annak, hogy e társadalmi viszonyok létrejöhessenek. Itt kanyarodnék vissza a köztulajdonhoz. Ez a

legfejlettebb tőkés társadalmakban is elismert jogi forma, sőt meglepő módon a legfejlettebb tőkés társadalmakban van nagyon kifinomult intézményi formája a szövetkezeteknek, például Németországban a lakásszövetkezeti mozgalmak jól működnek, abszolút kapitalista viszonyok között. Tehát nem a tulajdonforma a lényeg. Nem vagyok se ellene, se mellette önmagában. Nyilvánvalóan szimpatizálok a szövetkezetekkel, elviségükben szimpatikusak. De ezen az általános apológián túl én azért szkeptikus is vagyok, mert a kérdés az lesz, hogy egy ilyen köztulajdonban milyen társadalmi viszonyok jelennek meg. Hogyan lesz bevonó jellegű, nem pusztán egy szövetkezeti buborék, nemcsak egy középosztálybeli kísérlet, hanem több ennél. Hogyan fog tudni reagálni? Hogyan fogja feloldani vagy a megoldás felé vinni a lakhatással, munkával, családdal, háztartással, összességében a társadalmi újratermeléssel kapcsolatos társadalmi ellentmondásokat? Vagyis hogyan segíthet azon területeken, ahol a legsúlyosabb formában jelenik meg a válság Magyarországon. Hogyan tud egy köztulajdonforma segíteni? Milyen viszonyba tud lenni e társadalmi problémákkal? A kérdéssed szabadpiacra vonatkozó része: hogy ördögtől való-e a szabadpiac? Ha nagyon röviden akarok rá felelni, akkor végül is igen, mert a kapitalizmus egy árutermelő forma, a piaci árutermelés logikája alá gyűr be mindent és mindenkit, az árufétis és az elidegenedés alapvető problémáját okozva. De nem önmagában a piactudomány intézményével, hanem a társadalmi következményeivel van a gond. Tulajdonképpen ez egy filozófiai kérdés: vajon más társadalmi viszonyok között hogyan nézne ki a piactudomány? Sokan azt mondják, hogy a piacot nem a kapitalizmus találta ki, a piac minden társadalomban létezik, a kapitalizmus annyit tesz ehhez, hogy minden viszonyt áruformává változtat. A kettő nem szétválasztható, itt is a dialektikus megközelítésre van szükség. Tehát elviekben egy nem kapitalista alapon szervezett társadalmi környezetben is működhet a piaci csere, csak az a fontos, hogy a társadalmi munka ne öltön áruformát.

Marikovszky Andrea: Térjünk rá a válság témájára. Szerinted a mai szélsőséges gazdasági helyzet, amiben a magánvagyon korlátlanúsága az egyén szabadságának szimbolikus kifejeződése is egyben, meghaladható egyáltalán, és úgy, hogy az ne visszatérés legyen egy korábbi paradigmához? Többször említetted a Kondratyev-ciklust a válságok kiszámíthatóságával összefüggésben. Hogyan alakíthatja át a mostani válság a kapitalizmust?

Geröcs Tamás: Az én felfogásomban nincs kapitalizmus válság nélkül. A kapitalizmus fejlődése ciklikus, a válság azonban folyamatosan mélyül, és fokról fokra szélesedik. Azt is lehet mondani, hogy a kapitalizmus folyamatosan társadalmi válságot teremt, csak ennek a növekvő költségeit folyamatosan áttolja másokra. Ahogyan a kapitalista társadalmi viszonyok bővülnek, úgy bővül vele együtt a válság is. Tulajdonképpen mára eljutottunk oda, hogy egy általános ökológiai válság szintjéig mélyült és szélesedett. Hová tud ez fajulni? Hol van e válságfolyamat vége? Mi történik, ha ezt elérjük, és mikor érjük el? E kérdésekre nem tudok válaszolni. Ott van benne a bizonytalanság, hogy vajon a kapitalizmus a végtelenségig újra tudja-e termelni magát különböző válságciklusokon keresztül? Vagy elér majd egy olyan szintre, hogy úgy termeli magát újra, hogy az már nem a kapitalizmus, hanem valami teljesen más dolog? A kapitalizmus sokat változott, teljesen máshogyan néz ki ma, mint amilyen a 19. században vagy a 16. században volt. Sokak szerint ez már nem is kapitalizmus, sőt vannak olyanok is, akik szerint az, amit kapitalizmus alatt értünk, még sosem volt. Elkerülve a definíciós vitákat, arra, hogy meddig mélyülhet e válság, és hol ér véget, véget ér-e valaha, nem tudok választ adni. De valaminek történnie kell, ez nem mehet így a végtelenségig, mert az effajta társadalmi viszonyrendszer felemészti önmagát. Hogy ez milyen típusú katasztrófába torkollik vagy hogy hogyan lesz ebből kivezető út, amikor már nem fenyegetjük a bolygót és annak lakóit a teljes kipusztulással, hol van ez a kiút – ezek olyan kérdések, amiket nem tudok egyértelműen megválaszolni.

Marikovszky Andrea: A függő fejlődés megközelítése felől nézve a kivonulást választó, helyi cserekereskedelemre, helyi pénzekre berendezkedő kisközösségeket csak gazdaságtörténeti kuriózumoknak tarthatjuk? Az autonómiaozgalmakból kinövő alternatív gazdasági kezdeményezések irányadó alternatív gazdasági modelleket jelenthetnek, vagy pedig esélytelen forradalmárok gyülekezetei, ahogy azt Kishantos esetében tragikus módon megtapasztalhattuk?

Geröcs Tamás: Így, közvetlenül egyik sem. E kezdeményezések a válsággal együtt születnek, de valójában nem autonómok abban az értelemben, ahogyan e szó ezt sugallja, mert részei a kapitalista összefüggésrendszernek, így legfeljebb relatíve autonómok. Ezek akkor fogják tudni a szélesebb értelemben vett társadalmi intézményrendszereket megváltoztatni, ha már olyan mély lesz a válság, hogy

az alapvető tőkés intézmények csődöt mondanak. Akkor egy olyan szerkezeti átalakuláson megy majd át az egész társadalmi berendezkedés, mint ahogy a feudalizmusból átmentünk a kapitalizmusba. Tehát nem esélytelen forradalmároként tekintek rájuk, de nem is számítok arra, hogy holnapután világforradalom lesz, és a barikádokról megdöntik a rendszert, és újra beveszik a *Bastille*-t. Annyi optimizmus van bennem, hogy e szövetkezeti, autonóm mozgalmak segítenek változtatni a gazdasági rendszereken, és a társadalmi viszonyokon, és ezeken fog múlni számos ember túlélése. A kapitalizmus nem egy monolit, statikus dolog, válságok idején éppen ilyen intézményeken keresztül alakul át, és ahogy mélyül a válság, felértékelődik e túlélés szolgáltató társadalmi intézmények szerepe. Talán nagyobb átalakulást is elő tudnak majd idézni, és másfajta társadalmi viszonyok is létre tudnak majd jönni. Szóval fontos szerepük van, de nem a rendszer egészétől függetlenül működnek, ezért nem is kívülről fogják azt megdönteni. A rendszert átalakító erejük a rendszer válságából ered.

Marikovszky Andrea: A könyvben bemutatod a német hegemonia kialakulását is. Mit gondolsz Orbán kínai és orosz tőkét bevonó gazdaságpolitikájáról? Ha Németország tüsszent, Magyarország még mindig megfázik? A *Mércén* korábban e címmel írtál cikket...

Geröcs Tamás: A kínai és az orosz kapcsolat nem Orbán találmánya. Már a rendszerváltás előtt is volt rá példa, amikor a nagyon erős egyirányú függést az állam úgy próbálta ellensúlyozni, hogy kihasználta a nagy geopolitikai átalakulás nyújtotta lehetőségeket. Diverzifikálta a függőségeket, többirányúvá alakította azokat a kitétségeket és erőviszonyokat, amiket megszüntetni nem tudott. Több lábon akart állni, és ennek érdekében hintapolitikát folytatott. Ennek példája volt a hidegháborús időszakban az egyiptomi Nasser politikája, a nasserizmus, ami többirányú bekapcsolódást alakított ki annak érdekében, hogy bővítsa a mozgásterét. A világrendszer jelenlegi átalakulása, az amerikai hegemonia hanyatlása és szétesése, egyúttal az új hatalmi központok kialakulása (a multipolarizáció folyamata) erre jó lehetőséget kínál. Ezzel minden korábbi kormány is próbált élni, a NER-nek annyi ebben az újdonsága, hogy előtte jobban kinyílt a tér, mivel a 2008-as válság óta felerősödött e globális trend, és a kétharmados kormányzás miatt kevésbé kell belső erővel alkudoznia, sokkal könnyebben alakítja külpolitikai és külgazdasági mozgásterét. A választások idejére a Kínához fűződő viszony és a Fudan Egyetem

ügye olyannyira átpolitizálódott, hogy egyelőre ezzel kapcsolatban még a NER is kívár. Illetve, ha jön majd egy új kormány, akkor az nehéz helyzetben lesz, hiszen nem fogja tudni a kínai szálát teljesen felszámolni, és ez nem is lesz érdeke. Ideológiailag viszont némileg meg is kötötte a saját kezét ezzel. Feltételezem, hogy egy új kormány is keresni fogja a kapcsolatokat a kínai tőkével. Majd meg kell ideologizálnia a Fudan körüli balhét, hogy ne okozzon problémát. Lényegében az orosz államhatalomhoz és tőkéhez fűződő viszonyokra is ez vonatkozik, kicsit más feltételek mellett.

Marikovszky Andrea: Ma, a választások előtt miért fontos szerinted Magyarország fejlődését és Orbán Viktor működését a tőkés világrendszerbe ágyazottságában értelmezni? Az ellenzék mozgásterét is ugyanezek a függőségek határozzák majd meg áprilistól, ha hatalomra kerülnek?

Gerőcs Tamás: A jelenlegi ellenzék nem forradalmi csoportokból áll, nagyon erősen elkötelezett a transzatlanti hatalmi központok felé (NATO, EU, Egyesült Államok), elsősorban liberális nyugatosok alkotják. Jelenleg éppen nagyon erősen „hidegháborús” hangulat érzékelhető a transzatlanti és az orosz hatalom között, Ukrajnában puskaporos a hangulat, szerintem ez a NER-t is nehéz helyzetbe hozza. A kormányváltás esetén a jelenlegi ellenzék gyorsan visszaáll a transzatlanti vonalra, ahonnan a Fidesz éppen ellépett keleti irányba. A kormányváltás, ha lesz, nem fog forradalmi változást előidézni. Sokkal inkább egy klasszikus nyugatos és ezzel együtt járó újfajta hegemoniának lehet az egyik pillére. A geopolitikai világrendszer-folyamatok régre nyúlnak vissza, és ezen nyugszik a NER is. Erre példa a német autóipar is. A magyar gazdaság nem 2010 óta beszállítója a német autóiparnak, hanem sokkal korábbi idők óta: a járműipar már a kilencvenes években beköltözött Magyarországra. A Fidesz alatt ez a folyamat csak felgyorsult és radikalizálódott. Hozzáteszem: nem a Fidesz a kulcs ebben, hanem a 2008-as válságot követően a járműipart is elérő válság. Ebből következik a járműipari termelés egy részének áttelepítése hazánkba. Ez így marad a következő kormányok idején is, az alapviszonyok nem fognak megváltozni. Van egy nagyon-nagyon erős német pénzügyi, gazdasági függés. Emellett a geopolitikai átalakulás a jelenlegi kormány számára lehetővé teszi, hogy a függést a főképpen német (jármű)ipari tőkétlől a magyar állam kompenzálja vagy diverzifikálja. Kormányváltás esetén is fennmarad ez az alaphely-

zet, csak valószínűleg erősebben transzatlanti irányultságúvá válik a magyar gazdaság is, a „keleti nyitás” és a „nemzeti tőke” hegemóniája valószínűleg kevésbé marad hangsúlyos. A helyi tőkésekkel persze az új kormány is keresni fogja a kiegyezést, anélkül ugyanis nem biztosított a túlélése. Ez is meghatározó tényező abban a tekintetben, hogy mennyire csak a tőkés osztályviszonyokat fogja tudni újratermelni, kisebb hangsúlyeltolódásokkal.

Marikovszky Andrea: A politikai gazdaságtan képviselőjeként nem volt olyan szándékom, hogy gazdaságpolitikai jövőképet, az alternatívákat is felmutass – mégis, adódik a könyvedből, hogy ilyeneket is keressünk. Milyen megújulási lehetőségekre van mód?

Gerőcs Tamás: A társadalmi összefogást, a szolidaritást és a mozgalmépítést hangsúlyozva beszélgettünk eddig, nem véletlenül. A kizsákmányoló osztályviszonyként felfogott kapitalizmus alternatívája a szolidáris osztályviszony. Ez az együttműködésre, a szövetkezésre épül, az intézményei is így működnek. Címszavakban: szövetkezetek, nem profitorientált, újjászervezett munkamegosztás, a szellemi és a fizikai munka újbóli összekapcsolása, az elidegenítéssel szemben ható kezdeményezések a kultúra és az életvitel területén, a család és a háztartáson belüli munkamegosztás új formái... Tehát azon intézmények átalakítása, amelyek a kapitalizmusban is jelen vannak, de most a tőkefelhalmozást szolgálják, vagy ennek alávetettek. Ezek így az általános emberi jólétet szolgálhatják, aminek persze ugyanúgy lesznek költségei. Olyannyira nem lennék azért utópikus, hogy azt állítsam: ezzel mindenki jobban fog járni, de a költségeket is újra lehet osztani igazságos és fenntartható módon, demokratikusan. A szolidaritás lehet a kulcsmotívuma annak, ahogy újra érdemes szervezni, akár kicsiben is, a kapcsolatainkat. Számos mozgalom zászlaján mindez már ott olvasható, és látom azt az igyekezetet is, ahogy a belső ügyeiket ennek megfelelően próbálják megszervezni. Ez nyilván korlátok közé szorul, mert nincs teljes autonómiájuk, mindenki valahonnan szerzi a bevételeit, és el kell adnia a munkáját áruként. A szolidáris munkamegosztás elvére épülő gyakorlatok azonban már mutatják az irányt.